

ARKILOG

EN STUDIE OM HUR ARKITEKTKONTOR ORGANISERAR SITT
ARBETE MED MEDBORGARDIALOG I STADSBYGGNADSPROJEKT

2019

**RI.
SE**

Författare: Lisa Andersson och Stefan Molnar

Kontaktuppgifter: lisa.andersson@ri.se, stefan.molnar@ri.se

Stöd med datainsamling: Kajsa Blomqvist och Fanny Perström

Foton: Craig Monroe (framsida), Lisa Andersson (s. 7, 14), Pexels (s. 17)

Finansiär: Leif Blomkvist Forskningsstiftelse

Publicerad: 2019-12-17

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning	4
Bakgrund och bidrag	4
Frågeställningar	4
Metod	4
Tidigare forskning	5
Medborgardialog i stadsbyggnad	5
Arkitekter och medborgardialog.....	6
Arkitekters arbetsprocesser	6
Fallstudie	8
Allmänt om arkitektkontoret.....	8
Roller och styrdokument kring medborgardialog.....	9
Medborgardialogens syften.....	10
Arkitektkontorets ansvar för medborgardialogfrågorna.....	11
Olika typer av medborgardialog	11
Faktorer som påverkar dialogarbetet.....	13
Avslutning	17
Referenser	18

INLEDNING

BAKGRUND OCH BIDRAG

Under senare år har intresset för medborgardialoger ökat i stadsbyggnadsbranschen. Detta med förhoppningen att involvering av medborgare i utformningen av våra städer ska leda till allt ifrån ökad demokratisk legitimitet, till bättre utformade städer och mindre överklaganden. Det mesta av såväl den forskning som det praktiska utvecklingsarbete som har genomförts fokuserar dock på metoder för medborgardialog samt medborgardialog ur ett maktperspektiv (Jahnke, Andersson, Molnar & Blomqvist, 2018). Försvinnande lite arbete berör verksamhetens organisering av medborgardialog, detta trots att det ökade intresset för medborgardialog innebär att allt fler aktörer börjar arbeta med det. Studien riktar fokus mot arkitektkontor som allt oftare får i uppdrag att utföra dialoger eller utgöra samarbetspartner till den aktör som utför dialogen i stadsbyggnadsprojekt. Arkitekten har dessutom en speciell roll då hen ska bemöta både beställarens önskemål och medborgarens eller brukarens behov, vilka kan skilja sig åt (Petrescu, 2005). Givet den här utvecklingen är det viktigt att generera kunskaper om arkitektkontors arbete med medborgardialog och hur detta påverkas av företagens övergripande organisering. Det är detta vi vill bidra till med denna populärvetenskapliga rapport.

Vi har ett relativt brett fokus på alla former av kontakter som arkitekter har med medborgare, dock avgränsat till *stadsbyggnadsprojekt*. Med det senare menas arbete som berör utveckling av ett geografiskt område som innefattar mer än enbart en enstaka byggnad (vilket kan ske både inom och utanför den formella planprocessen).

FRÅGESTÄLLNINGAR

Studien har som syfte att svara på tre frågor:

- På vilka olika sätt kan arkitektkontor vara involverade i medborgardialoger i stadsbyggnadsprojekt?
- Hur kan de se på sin egen roll och sitt eget ansvar?
- Vilka faktorer påverkar arkitektkontors involvering i medborgardialoger och vilka resultat dessa får?

METOD

Denna rapport har tagits fram inom ramen för projektet *Arkilog* (Arkitektkontor och medborgardialog) som har finansierats av Leif Blomqvist Forskningsstiftelse. Projektet har haft som övergripande mål att generera kunskaper om - och praktiska verktyg för - arkitektkontors organisering av medborgardialog i stadsbyggnad.

Vårt arbete inleddes med *litteratursökningar* i forskningsdatabaser och andra sökmotorer, med målet att hitta såväl forskning som populärvetenskapliga texter om arkitektkontors arbete med medborgardialog i stadsbyggnadsprojekt. När vi inte fick några träffar breddade vi sökningarna till att dels beröra arkitekters och arkitektkontors arbete med medborgardialog (och liknande) i allmänhet (ej bara stadsbyggnad) och dels forskning med fokus på andra typer av aktörer; så som kommuner, planerare och fastighetsägare.

Under våren 2018 påbörjade vi fallstudien av ett utvalt arkitektkontors dialogarbete. Vi samlade in data genom så kallade *tematiskt öppna intervjuer* med sex av kontorets medarbetare. Vi genomförde också *dokumentanalys* av ett urval av kontorets policys samt handlingar som hade tagits fram inom stadsbyggnadsprojekt som kontoret varit involverat i. Dessutom samlade vi in data genom *deltagande observation*, vilket innebär att vi observerade medarbetade såväl i deras kontorsmiljö som när de genomförde dialogaktiviteter utanför kontoret. Slutligen genomförde vi workshops med medarbetare. All data har sparats digitalt, anonymiserats och analyserats med hjälp av *statisk-dynamisk analys* (för en beskrivning av dessa metoder se exempelvis Aspers, 2007).

TIDIGARE FORSKNING

I det här avsnittet presenterar vi tidigare forskning. Dels sådan som berör arkitekters och arkitektkontors arbete med brukar- och medborgardialog, dels sådan som har ett bredare fokus på medborgardialog i stadsbyggnad. Dessutom diskuterar vi forskning kring arkitekters arbete och arkitektkontors organisering.

MEDBORGARDIALOG I STADSBYGGNAD

Det finns mycket forskning som berör medborgardialog i stadsbyggnad. Utöver begreppet *medborgardialog* används ibland begrepp som *deltagande*, *delaktighet*, *inflytande*, *deliberativ demokrati* och *medskapande* inom forskningsfältet för att beskriva processer som involverar invånare.

En forskningsinriktning kopplar medborgardialog till *social hållbarhet*. Här ses allmänhetens deltagande i samhällsutvecklingen som en viktig förutsättning för social hållbarhet, tillsammans med andra komponenter så som social uthållighet, välfärd och välbefinnande (Ström, Molnar, & Isemo, 2017). En, delvis annan, forskningsinriktning fokuserar på medborgardialog som ett demokratiskt instrument, något som ska öka privatpersoners inflytande över städers utformning. Samtidigt

kritiseras dialogprocesser för att vara ojämlika och i praktiken inte ge svagare grupper det ökade inflytande man säger att de ska göra. Flera forskare menar att medborgardialog istället gynnar redan privilegierade grupper (Flyvbjerg, 1998; Metzger, Allmendinger, & Oosterlynck, 2014; Palmås & Von Busch, 2015; Tahvilzadeh, 2013). En del forskare är därför skeptiska till värdet av medborgardialoger, medan andra istället betonar att stadsplanerare behöver bli bättre på att skapa förutsättningar för jämlika samtal - alternativt ta ställning för och driva frågor tillsammans med allmänheten, inte minst med svaga grupper (Healey, 1997; Stenberg, 2013).

När det gäller specifika teorier och modeller för att förstå vad medborgardialog kan innebära så refereras det ofta till *delaktighetsstegen* (eller varianter av den). Delaktighetsstegen illustrerar att graden av medborgerligt deltagande beror på hur dialogprocessen genomförs: från manipulation eller rena informationsinsatser till partnerskap och medborgerligt beslutsfattande (Arnstein, 1969; Petrescu, 2005). En annan välanvänd modell, *demokratikuben*, illustrerar tre dimensioner i en delaktighetsprocess som är relevanta ur ett demokratiskt perspektiv: 1) vilka som deltar, 2) hur involvering av dessa sker samt hur beslut tas, och 3) vilken påverkan

som deltagandet får i praktiken (Fung, 2006). I ett svenskt sammanhang har Jordan (2014) kartlagt en lång rad metoder för att genomföra dialoger och kollaborativa processer; såsom open space, framtidsverkstad, world café, konfliktlösning, deep democracy och konsensusdialog. Han visar hur dessa skiljer sig åt när det gäller hur de påverkar deltagarnas: 1) uppmärksamhet, 2) förståelse, 3) attityder och känslor, 4) relationer, 5) kunskaper, färdigheter och kreativitet, samt 6) beslutsfattande och fortsatt handlande. Jordan problematiserar att experter ofta förespråkar just sina favoritmetoder medan det i praktiken är tydligt att olika metoder och förhållningssätt i realiteten fungerar olika bra beroende på förutsättningarna.

Slutligen kan vi kort nämna att det under senare år har vuxit fram en något nyare inriktning av medborgardialogsforskning som förhåller sig till samhällets och stadsbyggandets digitalisering. Studier inom fältet fokuserar ofta på den roll som digitala teknologier såsom virtual reality, spel, sociala medier och hemsidor kan fylla för att exempelvis öppna upp dialogprocesser i stadsbyggande för fler grupper (Kleinhans, Van Ham, & Evans-Cowley, 2015).

ARKITEKTER OCH MEDBORGARDIALOG

Mycket av forskningen om medborgardialog har fokus på offentlig sektor och planerarprofessionens dialog med invånare (Jahnke et al., 2018). Det finns mindre forskning med fokus på arkitekters arbete med medborgardialog i stadsbyggnadsprojekt i en svensk kontext, särskilt med fokus på hur arkitektkontor organiserar detta arbete. Det har däremot genomförts en del närliggande studier i Sverige. Dessa inriktar sig på brukares (snarare än medborgares) roll i byggprocessen i relation till husarkitektur (snarare än stadsbyggande).

I en svensk avhandling om arkitekter och brukarinvolvering drar Svetoft (2008) slutsatsen att det är få arkitekter som utvärderar hus som de har ritat genom att lyssna till brukarnas synpunkter. Samma författare beskriver i en annan studie (denna med fokus på brukarinvolvering i byggprojekt) att brukare och professionellas olika språk och kunnande tenderar att försvåra de förras deltagande och påverkansmöjligheter i byggprojekt (Svetoft, 2005).

Ytterligare en svensk studie, som inriktar sig på hur arkitekter och brukare värderar bostadskvaliteter i fyra bostadsprojekt, visar att få av de deltagande arkitekterna har erfarenhet av aktiv dialog med brukare kopplat till bostadsutveckling (Werner & Grange, 2011).

Det finns exempel på mer normativt orienterad forskning om arkitektrollen och medborgerligt deltagande. Här argumenteras i regel för att det är ett problem att många arkitekter inte lyssnar på eller tar hänsyn till medborgare. Forskarna menar att arkitektprofessionen borde engagera sig mer i frågan om medborgarinflytande, eftersom det är en fråga om demokrati och socialt ansvarstagande. Arkitekter har enligt dem en speciell position i stadsbyggnadsprocessen som de borde förvalta väl (Jenkins & Forsyth, 2009; Schneider & Till, 2009; Till, 2005).

En förklaring till att medborgare och/eller brukare inte får större inflytande över arkitekters gestaltningsarbete är att många arkitekter bär på starka normer om vad arkitektonisk kvalitet är, och att dessa normer prioriteras högt (Till, 2005; Werner & Grange, 2011). En annan förklaring är att en del arkitekter har bristande kunskaper och kompetens inom området dialog, vilket delvis anses ha att göra med att arkitektutbildningarna lägger fokus på att lära studenterna att gestalta sina egna idéer snarare än lyssna till och utgå från medborgare och brukare (Jenkins & Forsyth, 2009; Styhre, 2013; Svetoft, 2005, 2008; Werner & Grange, 2011). Vissa menar att såväl arkitekter som medborgare behöver utbildas i frågorna. Ett sätt att göra detta är att arkitekter börjar arbeta mer ihop med personer med annan disciplinär bakgrund, så som sam-

hällsvetare, och att långsiktiga plattformar för ömsesidigt lärande upprättas mellan arkitekter, beställare, medborgare och andra aktörer (Jenkins & Forsyth, 2009; Styhre, 2013; Svetoft, 2005, 2008; Werner & Grange, 2011).

ARKITEKTERS ARBETSPROCESSER

Det finns en stor mängd forskning med ett mer generellt fokus på hur arkitekter arbetar och vad deras kunnande består av. En vanlig beskrivning är att kärnan i arkitekters arbete är att ta in ett kontinuerligt flöde av förväntningar från olika håll och omvandla dessa till *visuella representationer* (t.ex. planer, modeller och bilder) av den byggda miljön. Dessa testas, omvärderas och omformuleras sedan i ett löpande skissarbete (Ewenstein & Whyte, 2009; Farías, 2015; Latour & Yaneva, 2008; Nilsson, 2002; Styhre, 2011; Westin, 2015). Flera forskare hävdar att det visuella och intuitiva vägledda arbetet i viss mån skiljer kunnandet och omdömet hos arkitekter (och andra discipliner inom design- och konstområdet) från andra professioner; så som exempelvis meteorologer, biomedicinska analytiker och nationalekonomer; där arbetet i högre grad går ut på att under formaliserade och kontrollerade former ta fram datamängder i siffror och text - och sedan använda dessa som explicit bas för beslut och bedömningar (Styhre, 2013). Vissa menar att arkitekter (och landskapsarkitekter) borde bli bättre på att ta fram den senare formen av underlag, för att det ska bli tydligare

på vilken grund beslut tas - och för att åskådliggöra olika maktdimensioner (Brown & Corry, 2011; Forsemalm, Johansson, & Göransson, 2019; Latour & Yaneva, 2008; Westin, 2015). Andra forskare är tvärtom oroliga att professionens gestaltningskunnande och frihet urholkas om man lägger för stort fokus på formella analyser och mätningar (Bornemark 2016a).

Det finns forskning som fokuserar på de tekniker och medium som används på arkitektkontor. Studier har exempelvis visat på att medarbetare vid arkitektkontor ofta utvecklar sina idéer genom att inspireras av och imitera andra kontors gestaltningar, exempelvis genom läsning av magasin. Andra studier fokuserar på hur de tekniker och medium som används i gestaltningsarbetet lyfter fram vissa perspektiv, skalor och objekt, samtidigt som andra utelämnas och glöms bort, vilket en del forskare menar är problematiskt (Ewenstein & Whyte, 2009; Fariás, 2015; Palmås & Von Busch, 2015; Styhre, 2011).

Slutligen kan nämnas att det finns studier som inriktar sig på arkitekters kontorsmiljöer, exempelvis med fokus på hur öppna kontorslandskap stimulerar såväl distribuerad kunskap, kreativitet och flexibilitet som ömsesidig kritik (Fariás, 2015). Andra fokuserar på den roll som exkursioner, studiebesök, affärsresor, seminarier och in-housetävlingar kan fylla för att bygga professionens *kollektiva blick* (Styhre, 2011).

FALLSTUDIE

Det här avsnittet innehåller en fallstudie av ett svenskt arkitektkontors arbete med medborgardialog kopplat till stadsbyggnad. Vi analyserar olika typer av dialog som kontoret ägnar sig åt, samt ett antal faktorer som har betydelse för hur medborgardialoger genomförs. Avsnittet inleds med en kort beskrivning av hur arbetet med stadsbyggnadsfrågor är organiserat på kontoret.

ALLMÄNT OM ARKITEKTKONTORET

Rent formellt är kontoret organiserat i ett antal *ledningsgrupper, studios, fokusområden* och *nätverk*. Arbetet med stadsbyggnadsfrågor skär igenom flera av dessa. När det gäller kontorets rollfördelning så är denna relativt traditionell. I stadsbyggnadsprojekt finner vi vanligtvis en kombination av följande roller: *uppdragsansvariga arkitekter, handläggande arkitekter, landskapsarkitekter, byggnadsingenjörer* och *visualiserare*.

Det vardagliga arbetet liknar till mångt och mycket det som sker på andra arkitektkontor (jfr. Styhre, 2011; Yaneva, 2009). Skiss- och gestaltningsarbete där ritningar, planer, texter och modeller tas fram, är en daglig praktik. Det sker både som ensamarbete och under kollektiva skissmöten. Arbetet görs till stor

del med hjälp av de digitala CAD-, ord- och bildbehandlingsprogram som arkitektkontor i regel använder idag (jmf. Farías, 2015; Styhre, 2011). ”Det är få här som jobbar analogt” berättar en medarbetare.

Planarkitekterna använder dessutom GIS (Geographical Information Systems) för att ta fram och analysera kartmaterial. Kontoret har också gjort en speciell satsning på BIM-mjukvara (Building information modeling), för att producera och dela kvantitativa data om exempelvis ljus, buller, material- och komponentval och kostnader. Användningen av GIS och BIM kan sägas vara en utveckling mot en mer standardiserad form av dataproduktion, något som vissa forskare menar att arkitektkåren behöver bli bättre på (Styhre, 2013).

I vissa projekt utvecklas också fysiska modeller. ”Det är ofta praktikanter som gör detta tidskrävande jobb” berättar en medarbetare. Några medarbetare argumenterar för att de existerande teknikerna inte i tillräckligt hög grad behandlar människors beteenden och livsvillkor: ”Vi bedriver ett arbete för att bli bättre på social datainsamling” säger en person. I tidigare forskning förs liknande resonemang om att människan lätt glöms bort i arkitekters

ritningar, planer och modeller (Latour & Yaneva, 2008).

Tidigare forskning visar på att stadsbyggnadsprocesser i hög utsträckning byggs upp av människor som pratar med varandra. Detta kan tyckas vara ett banalt påpekande, men i praktiken tänker man inte alltid på att skillnaden mellan en lyckad och misslyckad process kan hänga på hur välfungerande kommunikationen är (Beauregard, 2015; Forester, 1999; Healey, 1997). Olika former av samtal är också centralt i arbetsprocesserna för det arkitektkontor som har studerats. När ett stadsbyggnadsprojekt sätts igång skapas i regel en mindre projektgrupp vars medlemmar ständigt möts och pratar. Man tar beslut, löser problem, hanterar frustrerande situationer, osv. Även skissarbetet består i hög utsträckning av samtal och diskussioner. Genom att prata med varandra, inte minst inom ramen för enskilda projekt, så bygger medarbetarna kunskap. En medarbetare beskriver det så här för oss:

Vi är en projektorganisation och vi lär, liksom ni forskare gör; i första hand genom de projekt vi jobbar i.

(Ur anteckningar från samtal i kontorslandskapet på arkitektkontoret)

Samtal och lärande sker inte bara mellan de medarbetare som är involverade i ett givet projekt, utan också ihop med andra anställda på kontoret. I linje med tidigare forskning (Fariás, 2015) har vi sett hur företagets öppna kontorslandskap, korridorer, fika- och lunchområden leder till informella och spontana samtal där medarbetare utbyter erfarenheter:

Jag ser upprepade gånger hur de (medarbetarna) vänder sig om till sina kollegor som sitter nära och spontant frågar om råd; både om specifika detaljer, om utformning och om teknisk hjälp.

(Anteckningar från observation i kontorslandskapet på arkitektkontoret)

Även om kollegan inte är insatt i projektet kan man få input genom det som en medarbetare kallade för ”kollegans blick”. Detta uttalande påminner om Styhres (2011) forskning om hur arkitekters *kollektiva blick* på ett ofta obemärkt sätt växer fram genom de aktiviteter som sker på kontoret, exempelvis genom småprat, läsande av magasin, utbildningar, projektarbete och studiebesök.

På det arkitektkontor som vi har studerat tar man också kontinuerligt olika initiativ i syfte att utveckla och dela på kunskap, så som via interna referensgrupper och verksamhetsutvecklingsgrupper. Dessutom deltar medarbetare i seminarier, studiebesök och nätverk. En av medarbetarna beskriver

kunskapsbyggandet så här:

Pratar vi skolor kan vi byggnader, pedagogiska behov, utemiljöer, lagarna, och så vidare. Våra anställda får gå på konferenser, de för dialoger internt jobbar i projekt. Vi håller i och bjuder in så att det kommer kommunala representanter och så vidare. Den kunskapen bygger ju grunden i vårt arbete med de tidiga skedena.

(Citat från intervju med C)

I likhet med vad som har påpekats i tidigare studier är alltså inte det enskilda stadsbyggnadsprojektet enbart en angelägenhet för projektmedlemmarna. Projektet är också sammantvinnat med den *distribuerade kunskap* (Fariás, 2015) som bärs av, och ständigt produceras på, kontoret som helhet.

Men pratet och lärandet sker inte bara mellan kontorets medarbetare, utan också med aktörer utanför företaget. Tidigare forskning beskriver ibland detta som att arkitekten utgör en form av *mäklare* som måste hantera och medla mellan en lång rad olika aktörer och förväntningar (Latour & Yaneva, 2008; Petrescu, 2005). Genom våra vistelser på kontoret blir det tydligt att beställaren av naturliga skäl är en aktör som medarbetarna har mycket kontakt med och i hög grad behöver förhålla sig till. Det är beställaren som kommer med uppdrag och därför går mycket tid och energi åt till att försöka förstå och tillgodose beställarens

önskemål. Det är dock inte bara beställaren som har betydelse. Det finns även en större samling aktörer som medarbetarna i regel behöver ta hänsyn till i stadsbyggnadsarbetet - däribland offentliga aktörer så som kommuner och länsstyrelser. De anställda behöver också förhålla sig till en rad dokument och policys, inte minst till Plan- och Bygglagen och Boverkets Byggregler (jfr Beauregard, 2015). Om arkitektfirman tillsammans med beställaren och andra konsulter i regel bygger upp stadsbyggnadsprojektens så kallade *projektorganisation*, så finns det alltså ytterligare aktörer och saker i omvärlden som tillhör den större *projekteologi* som också har bäring på projektets resultat. (Grabher & Thiel, 2014). Medborgare, vars roll vi ska analysera i nästa avsnitt, kan också sägas tillhöra denna ekologi.

ROLLER OCH STYRDOKUMENT KRING MEDBORGARDIALOG

Det finns inga formella styrdokument eller roller på arkitektkontoret med explicit fokus på medborgardialogfrågor. Däremot har det under senare år genomförts interna utvecklingsprojekt på kontoret med fokus på till exempel social hållbarhet och digitalisering. Vissa medarbetare menar att dessa satsningar är relevanta även för kontorets arbete med medborgardialog, då såväl hållbarhetsfrågorna som digitaliseringsfrågorna handlar om att relatera till användare och

medborgare. Flera personer beskriver dock att vissa medarbetare har fått något av ett informellt ansvar för dialogfrågorna. Dessa medarbetare har till följd av sitt intresse för ämnet fått ledningens stöd att driva arbetet framåt. Den kompetens och de normer och värderingar som präglar kontorets arbete med medborgardialog är alltså i hög grad informella och bärs upp av enskilda individer. Vissa av dem vi pratar med ser därför ett behov av att kontoret genomför riktade rekryteringar och satsningar på kompetensutveckling gällande medborgardialog, då det inte är självklart att arkitektutbildningen förser medarbetarna med detta kunnande (jfr. Jenkins & Forsyth, 2009; Svetoft, 2008). En medarbetare uttrycker:

Ja men jag ser absolut ett behov av att i vår organisation ha personer som är utbildade och kunniga i olika typer av workshopmetodik och dialogprocesser, och som har en bra övning i det. För att jag tror inte vi kan säga att alla vi som jobbar här är bra på det.

(Citat från intervju med R)

MEDBORGARDIALOGENS SYFTEN

På kontoret cirkulerar åtminstone fem sätt att betrakta *syftet* med att genomföra medborgardialoger. Dessa synsätt går också i olika varianter att finna i tidigare forskning om medborgardialog och stadsutveckling (Bornemark, 2016a; Jordan, 2014).

Inledningsvis kan dialoger genomföras i syfte att lära sig mer om en specifik plats eller om hur privatpersoner ser på en viss fråga. Detta syfte, vilket vi kallar *dialog-för-datainsamling*, är vanligt förekommande i vårt material. Dialoger med invånare kan också användas på ett mer kreativt sätt, nämligen för att generera nya idéer och designförslag, vilket vi kallar för *dialog-för-design*. Följande intervjuцитat illustrerar detta resonemang:

För mig är det också väldigt inspirerande med de här dialogprocesserna, för de öppnar upp det oförutsägbara. För när man själv försöker sätta sig in i en plats som man oftast gör liksom, eller kontext, så då är det ju jag som tittar med mina glasögon. Pratar man med barn till exempel, i en skola, folk som bor i närheten, eller möter dem som är irriterande eller dem som tycker det är jättespännande; då är det som att man adderar ytterligare ett par glasögon till sina egna.

(Citat från intervju med C)

Vissa medarbetare menar dock att dialoger som syftar till att generera data eller bidra till gestaltningsprocessen snarare borde ges ett annat namn, så som *brukardialog* eller *användarinvolvering*. Begreppet medborgardialog borde, menar de, reserveras för aktiviteter som syftar till att öka medborgares demokratiska inflytande över stadsbyggandet. Medborgardialog handlar utifrån detta resonemang om att individer deltar i rollen som medborgare, snarare

än som brukare eller användare av en viss produkt eller tjänst. Detta synsätt, vilket vi kallar *dialog-för-demokrati*, för tankarna till begrepp så som *delaktighet*, *inflytande*, *rådslag*, *deltagardemokrati* och *deliberativ demokrati*. När medarbetare resonerar kring dialog i denna betydelse gör de det också gärna i relation till planprocessens lagstadgade *samråd*. Enligt resonemanget ses samråd ibland som en process för medborgardialog som äger rum inom ramen för den demokratiskt upprättade planprocessen. I vissa andra fall argumenteras för att samråd inte alls utgör en form av medborgardialog eftersom formatet sällan bygger på genuin och ömsesidig dialog.

Ytterligare ett synsätt är att medborgardialog genomförs i syfte att bygga tillit och acceptans, eller för att undvika överklaganden och utdragna processer. Vi kallar detta för *dialog-för-acceptans*. Några medarbetare problematiserar dock detta synsätt och frågar sig om inte medborgardialoger med detta syfte bör ses som en form av manipulation av medborgaren.

Enligt ett sista synsätt är medborgardialog en typ av aktivitet som syftar till att generera social hållbarhet, vilket vi kallar för *dialog-för-social hållbarhet*. Detta synsätt går i linje med tidigare forskning om social hållbarhet, inom vilken medborgerligt deltagande, tillsammans med frågor om välfärd och

samhällelig uthållighet, ibland ses som centrala beståndsdelar hos städers sociala hållbarhet (Dempsey, Bramley, Power, & Brown, 2011; Gustavsson & Elander, 2013; Ström et al., 2017). På arkitektkontoret förekommer detta resonemang i medarbetarnas berättelser, men också skriftligen, exempelvis som en punkt i ett internt strategidokument kring kontorets arbete med social hållbarhet:

1a. Involvera brukare/ utöka vår medborgardialog. Att i tidiga skeden bjuda in till samtal och dialog med brukare. Här bör vi även lyfta frågan lite högre och inte bara tala om gestaltning utan om sociala värden i ett bredare perspektiv. Även målgruppen bör breddas för att fånga in ett större perspektiv - vilka behov har dessa?

(Arkitektkontoret, 2017)

ARKITEKTKONTORETS ANSVAR FÖR MEDBORGARDIALOGFRÅGORNA

Medarbetarna resonerar kring arkitektkontorets ansvar för medborgardialogfrågorna på ett antal olika vis. Enligt en position är det byggherrens eller kommunens ansvar att genomföra medborgardialoger. En intervjuad medarbetare menar exempelvis att även om det är "...superviktigt för oss att förstå för vem vi ritar, kundens kund", så är arkitektkontorets ansvar i grund och botten att jobba med gestaltungsarbete. Det är inte arkitektkontorets ansvar att vare sig yrka för, ta initiativ

till, eller genomföra medborgardialoger. Enligt ett närliggande resonemang kan arkitektkontoret mycket väl engageras i medborgardialogprocesser, men då borde det vara någon annan yrkesgrupp vid kontoret än just arkitekten som tar sig an denna roll; någon som är utbildad för att arbeta med detta. Enligt en annan position bör arkitektkontoret aktivt verka för att involvera medborgare i stadsbyggnadsprojekt. En medarbetare uttrycker det så här:

Vi har ju väldigt många agendor som arkitekter; vi sitter ju oftast på flera stolar. Vi ska ju vara en duktig arkitekt för våra beställare, men vi har ju också samhällsnyttan med oss [...]. Vi får försöka merga dom.

(Citat från intervju med C)

Resonemanget liknar argumentet från tidigare forskning om att arkitektens närpå unika rådighet över den rumsliga utvecklingen också borde följas av ett *samhällsansvar*, vilket bland annat kan ta sig uttryck genom involvering av medborgare (Nilsson, 2002; Schneider & Till, 2009; Yaneva, 2009).

OLIKA TYPER AV MEDBORGARDIALOG

I arkitektkontorets arbete har vi observerat sex övergripande praktiker som i en eller

annan mening skulle kunna karaktäriseras som medborgardialog då de innefattar kontakt mellan medarbetare och medborgare. Dessa praktiker beskrivs och exemplifieras nedan.

Platsbesök. I en del stadsbyggnadsprojekt genomför medarbetarna besök på platsen som berörs. Under dessa besök kan det hända att de kommer i kontakt med medborgare. Ibland sker detta på ett planerat vis, exempelvis genom att ansvariga medarbetare genomför specifika dialog- eller datainsamlingsmetoder så som genskjutsintervjuer och trygghetsvandringar. Vid andra tillfällen uppstår mötet genom att medarbetaren vistas i området och spontant kommer i kontakt med privatpersoner. Lärdomen från stadsutvecklingsforskningen är att platsbesök ger begränsade möjligheter för medarbetaren att kontrollera hur samtalet genomförs och vilken riktning det tar. Detta eftersom omkringliggande faktorer, exempelvis vem som deltar och hur de fysiska förutsättningarna ser ut, är svårare att styra när man befinner sig i "fält" än om mötet exempelvis sker i ett sammanträdesrum (Beauregard, 2015).

Workshops. Begreppet workshop syftar här på de tillfällen då medarbetare vid arkitektkontoret genomför eller deltar i en aktivitet där medborgare ska bidra med resonemang och idéer. Workshopen innefattar alltså ett aktivt

skapande från medborgarens sida. Formatet ger också medarbetaren en möjlighet att styra samtalet genom valet av hur och var workshopen genomförs.

Inom ett stadsbyggnadsprojekt som kontoret har deltagit i arrangerade de tillsammans med kommunen en workshop med barn. Workshopen inleddes med att deltagarna introducerades till planområdet med hjälp av flygfilm. De delades sedan upp i mindre grupper, vilka faciliterades av medarbetare tillhörande antingen arkitektkontoret, kommunen eller exploitören. Deltagarna i varje grupp ombads uppge hur de använde olika platser och vad de tyckte om dem; detta genom att placera små runda lappar på en karta. Det uppstod dock problem under workshopen eftersom deltagarna ibland tappade fokus och blev rastlösa, vilket illustreras av följande utdrag ur våra observationsanteckningar:

15 min in i workshopen. Barnen pratar om favoritställen. Det börjar bli svårt med fokus. De vill inte hålla sig inom kartans gränser. De visar sina hus. Lättdistraherade. [Namn på person] och [Namn på person] konstaterar 25 minuter in att de inte kan hålla sig till tidsplanen eller upplägget, det går in i varandra.

50 minuter in. [Namn på person] fixar kartan så att den ska vara pedagogisk. "Skogen ska ha en linbana, det blir en bra turistattraktion!" Vissa barn har tröttnat helt. Inga pauser har tagits. Vissa börjar dansa istället. Det är post-its på ryggar och några

har börjat sjunga istället. Det tar fem minuter att få kontroll över situationen. Två barn sitter kvar och ritar när de andra går på paus.

Paus. Nu diskuterar de hur de ska sammanfatta, att de inte gjort likadant allihop. Sammanfattar sina egna grupper kartor. Scannar in och delar ut till alla. Reflekterar. Pratar ihop sig i pausen, om hur rundvandringen ska gå till.

(Anteckningar från observation av workshop med skolelever)

Att workshopen inte skulle komma att genomföras smärtfritt var någonting som de ansvariga arkitekterna oroade sig för redan innan. Detta eftersom ingen av facilitatorerna hade tidigare erfarenhet av att hålla i workshops med barn. I medborgardialogforskning betonas att välfungerande medborgarinvolvering inte bara kräver teoretisk kunskap, utan också en inövad förmåga att utifrån förutsättningarna veta hur man ska styra, lämna utrymme, lyssna, medla och byta riktning (se Bornemark, 2016a; Wiberg, 2018).

En annan workshop som arkitektkontoret arrangerade, detta inom ramen för ett strukturplansarbete, inleddes med att deltagarna fick en introduktion till planområdet och till de teman och ledord som skulle vägleda arbetet. I nästa steg fick de närvarande reflektera över platsens styrkor och svagheter och över utvecklingsmöjligheter och farhågor. Detta gjorde de utifrån ett antal fördefinierade

frågeställningar. Till sin hjälp hade de post-its, kartor över området och posters på olika teman. Formatet var tämligen öppet och fritt från teknisk jargong, vilket innebar att deltagarna kunde resonera relativt fritt. Dock innebar det öppna formatet också att deltagare som redan hade insyn i projektet och stadsbyggnadsfältet fick större utrymme att påverka samtalet. Tidigare forskning har visat på en liknande tendens där öppna format riskerar att bidra till en ojämn maktbalans (Beauregard, 2015; Schoffelen et al., 2015; Styhre, 2011).

Arbetsgrupper. Inom vissa projekt deltar medarbetare i mer långsiktiga arbetsgrupper i vilka privatpersoner är representerade. I ett projekt har kontoret haft som övergripande uppdrag att gestalta ett nytt bostadsområde. En av arkitekterna fick, som del av uppdraget, leda en medborgargrupping tillsammans med en kommunikatör från beställaren. Grupperingen möttes vid ett antal tillfällen och gav deltagarna möjlighet att tycka till om de gestaltningar och andra underlag som togs fram i arbetet.

Tidigare forskning visar på att mer långsiktiga forum av detta slag kan vara ett sätt för människor att över tid lära av varandra, bygga tillit och upprätta kompromisser (Farias, 2016; Jenkins & Forsyth, 2009; Svetoft, 2005). Detta är exempelvis syftet med det som i USA kallas för 'Community Technical Aid', vilket innebär

att plattformar upprättas inom vilka medborgare kan få hjälp av arkitekter att tolka tekniska underlag (Jenkins & Forsyth, 2009). Något som dock kan ses som en nackdel med mer stabila grupperingar är att vissa individer, perspektiv och intressen över tid kan få övertag i processen (Palmås & Von Busch, 2015).

Öppna möten. Ibland deltar medarbetare under möten som är öppna för allmänheten, exempelvis under de stormöten eller samrådsmöten som kommunen anordnar. En medarbetare berättar för oss att de ibland ombeds vara med på sådana möten för att presentera material och svara på frågor, men att de gärna undviker dem på grund av den spända stämning som kan uppstå när privatpersoner är missnöjda med resultatet. Med inspiration från Arnsteins delaktighetsstege vill vi hävda att dessa möten lätt får karaktären av ren envägskommunikation där byggherre och kommun *informerar* medborgare om processens status. Formatet med öppna möten tenderar inte att ge deltagarna möjlighet att vara aktiva på samma sätt som workshops syftar till att göra.

Utställningar. Tillfällen då arkitektkontorets arbete ställs ut för allmän beskådan kan också leda till kontakter mellan medarbetare och medborgare. I ett stadsbyggnadsprojekt som arkitektkontoret arbetade med ställdes information om arbetet ut i ett

skyltfönster på ett lokalt torg. Eftersom utställningen inte var bemannad handlade det om envägskommunikation. ”Mötet” med medborgarna var av *informativ* karaktär (Arnstein, 1969). När däremot kontoret är involverat i utställningar som är bemannade förefaller utrymmet för ömsesidig dialog vara större. Dessutom kan man, med inspiration från Beurgaards (2015) påpekande att samtal i ”fält” innebär att stadsplaneraren i högre grad överlämnar kontrollen till medborgaren, ha som hypotes att utställningar på samma vis ger medborgaren möjlighet att styra vart samtalet bär hän. Det är medborgaren som tar kontakt med utställaren snarare än tvärtom.

Dialog på distans. Ibland händer det att medborgare tar kontakt med arkitektkontoret via exempelvis e-post eller telefon, angående projekt som arkitektkontoret är involverat i. En medarbetare berättar för oss att dessa samtal kan vara svåra att hantera eftersom det inte är arkitektkontoret som är byggherre, även om privatpersonen ibland tror det. Det händer också att medborgare uttrycker sina åsikter om de projekt som kontoret är involverade i när de presenteras i sociala medier, exempelvis på Facebook. Att medborgare via digitala teknologier på detta vis får nya kanaler för att resonera kring stadsbyggnadsfrågor, så kallat *virtuellt deltagande* öppnar enligt tidigare forskning upp för nya former av delaktighet och inflytande. Samtidigt kan det också utgöra ett

enkelt sätt för avsändaren att lyfta fram frågor som är i linje med ens egna intressen samt sälla bort ”jobbiga” röster (Evans-Cowley & Hollander, 2010).

FAKTORER SOM PÅVERKAR DIALOGARBETET

I materialet kan vi observera en rad faktorer och omständigheter som påverkar dialogarbetet som förs i samband med kontorets stadsbyggnadsprojekt.

Tid. Till att börja med är den tid som finns tillgänglig i kontorets stadsbyggnadsprojekt av betydelse. Medarbetarna arbetar inte sällan under tidspress, vilket kan få konsekvenser för om, och på vilket sätt, man tar kontakt med medborgare. Exempelvis ställdes de ansvariga i ett stadsbyggnadsprojekt inför valet att antingen arrangera en fördjupad dialogprocess inom ramen för den redan pressade tidsplanen, att inte genomföra någon dialog alls, eller att bräcka tidsplanen för att få mer tid till förberedelser. De tog beslutet att följa tidsplanen och kalla till en workshop med kort varsel, med effekten att få medborgare deltog. Vid ett tillfälle därefter ställde medarbetare in en workshop med anledning av tidsbrist.

Skede. Ytterligare en aspekt som påverkar hur medborgardialoger genomförs är i vilket skede som stadsbyggnadsprocessen

för tillfället befinner sig i. Som tidigare forskning har visat tenderar fokus att ligga på olika tekniker och frågor i olika skeden av en stadsbyggnadsprocess (Beauregard, 2015; Yaneva, 2005). Om det exempelvis genomförs en medborgardialog i ett tidigt skede tenderar denna att hantera mer övergripande frågor. Detta var exempelvis fallet under den strukturplansworkshop som vi har nämnt tidigare. Workshopen genomfördes under ett tidigt skede i stadsbyggnadsprocessen vilket innebär att det var övergripande visioner och principer för utvecklingen av området som låg i fokus. Materialet som diskuterades bestod främst av övergripande visionsbilder och kartmaterial, snarare än av de mer detaljerade projekteringshandlingar som tenderar att användas under senare delar av stadsbyggnadsprocessen (jfr. Yaneva, 2005). Under ett samtal som efteråt fördes mellan projektmedarbetarna kunde vi höra dem problematisera workshopen. De menade att det var problematiskt att flera av de frågor som diskuterades vid workshopen – så som övergripande infrastrukturfrågor samt färg och form på hus – egentligen inte borde ha diskuterats vid detta tillfälle. Dessa frågor hörde hemma under andra skeden i processen. Exemplet illustrerar att det inte bara är skedet som har betydelse för hur medborgardialoger genomförs, utan också deltagarnas *uppfattningar* om vilka frågor som hör hemma var.

Ekonomi. Även ekonomiska resurser har bäring på dialogprocesser. En uppfattning bland medarbetarna var att det ofta är svårt att få resurser från beställare för att genomföra dialoger. Dessutom gör behovet av att pressa priser och vinna uppdrag att medborgardialoger ibland sällas bort redan i anbudsprocessen. I andra fall påverkas utrymmet för dialog av hur lång tid övriga aktiviteter i projektet visar sig ta efter det att arbetet väl har satts igång. Ibland är det alltså svårt att på förhand förutse hur stora resurser som övriga delar av projektet kommer att ta i anspråk och om det kommer att finnas utrymme för någon form av kontakter med medborgare inom ramen för projektekonomi. Några medarbetare menade att det inte är sannolikt att medborgardialog genomförs om inte en särskild del i budget har avsatts för det.

Förnuft och känsla. Inom ramen för en given stadsbyggnadsprocess går det alltid att ta en mängd beslut som inte nödvändigtvis ger utfall på projektekonomi och tidsåtgången. Vi tänker här på saker som val av metod, vilken plats som utses för genomförande av dialogen, hur de ansvariga talar och för sig under dialogtillfället, m.m. Detta är faktorer som åtminstone i viss mån är personbundna och beror på de involverade medarbetarnas erfarenheter, kunnande, tycke och smak. I linje med detta är det flera personer som under intervjuer betonar hur viktiga såväl arkitektens teoretiska kunskaper som hans praktiska erfarenheter är

för hur väl en dialogprocess genomförs. Detta illustreras även i de tidigare studier som berör den *praktiska kunskapens* stora roll för hur dialoger genomförs (Bornemark, 2016b, 2016c; Wiberg, 2018).

Även känslor har betydelse. Vid ett antal tillfällen under vår vistelse på kontoret observerar vi medarbetare som är spända inför kommande möten med medborgare - medarbetare som tvivlar på projektgruppens förmåga eller av andra skäl tycker att situationen känns jobbig. En person berättar exempelvis att hen ibland undviker kommunala stormöten:

Vi är inte alltid med på dessa möten, de kan vara ganska jobbiga att gå på.

(Citat ur anteckningar från samtal med C)

Resonemanget är i linje med senare års forsknings påpekande att det är de spontana och känslostyrda, samt de traditionsbundna, handlingarna, snarare än de kalkylerade och väl avvägda besluten som dominerar handlandet i organisationer (Friedland, 2017; Kahneman, 2013).

Metoder, tekniker och material. De metoder, tekniker och material som används för att genomföra en medborgardialogsprocess har också betydelse för dess resultat (Jordan,

2014). Ett illustrerande exempel är den tidigare nämnda skolworkshopen, som hade som syfte att deltagarna skulle generera en gemensam bild av den aktuella platsen. När workshopen var klar fotade arkitekterna av materialet och sammanfattade detta i en rapport. Eftersom workshopen och bearbetningen av denna syftade till att skapa en enhetlig bild av platsens framtid så kan metoden sägas likna det som ibland kallas för en *konsensusdialog*. Men i realiteten visar våra observationer att deltagarnas åsikter och tankar inte alltid gick åt samma håll (åt konsensus), vilket vi kan se exempel på i följande anteckningar från workshopen:

Det blir bra fokus när de får börja använda klisterplupparna och märka ut vilka ställen de använder på kartan. Då deltar hela gruppen aktivt och mer jämnt. Visar förbjudna områden i skogen. Finns en tydlig nej-sägare i E:s grupp som vill provocera. E säger ifrån men lägger inte vikt på det utan fortsätter leda diskussionen. Med lärarna får de gå till andra delar också, ex grilla på berget. En annan person blir mer passiv och deltar inte lika aktivt som de andra barnen. Svårt att märka hur de deltar som ledare, för det är prat non-stop.

(Utdrag ur observationsanteckningar från workshop med skolelever)

Även valet av teknologier och material har betydelse. Exempelvis satte eleverna under skolworkshopen små runda klisterlappar på en karta. Klisterlapparna åskådliggör i praktiken

bara en liten del av de tankar som yttrades vid workshoptillfället. De låter oss inte veta vilka individer det var som pratade under workshopen och vilka som satt tysta. Inte heller säger de någonting om vilken socioekonomisk bakgrund deltagarna hade eller om hur eleverna faktiskt använde platsen, bara om hur de sade sig använda den. Att metoder, tekniker och material i praktiken lyfter fram viss information och döljer annan är något som har betonats friskt i tidigare forskning (Palmås & Von Busch, 2015; Styhre, 2011). Vissa forskare är kritiska till detta och menar att en mängd olika tolkningar, även sådana som står i motsättning till varandra, borde åskådliggöras, inte minst av demokratiska skäl (Fishkin, 2011; Mouffe, 2005). Andra forskare påpekar däremot att visuella representationer alltid behöver förenklas för att information ska kunna förstås och spridas (Styhre, 2013).

Projektorganisationens roll. Så här långt har vi analyserat en rad faktorer som har betydelse för dialogprocessers genomförande. Våra intervjuer med arkitektkontorets medarbetare tyder på att dessa faktorer i hög grad bestäms inom ramen för *projektorganisationen* (Thiel & Grabher, 2015) - den temporära organisation bestående av byggherre och konsulter som upprättas i samband med ett stadsbyggnadsprojekt. Här anses inte minst beställaren ha en central betydelse för om och hur dialoger genomförs. Så här beskriver en medarbetare det:

Det handlar om bra beställare som förstår kvalitet och mervärdet av ett platsbesök, dialog, och så vidare.

(Citat från intervju med N)

En annan medarbetare uttrycker sig så här:

Ja det är definitivt så att vi som aktörer har någon som betalar oss för att få ut ett visst resultat. Och klart det påverkar vårt sätt att agera jättemycket. Men man försöker ha det allra bästa för ögonen. Ibland uppstår olika målkonflikter och då måste man ju...nästan välja den sida som våra beställare vill ha, för att man ska kunna vara kvar i ett projekt då. Men sen kan man ju hoppa av men det är ju... [svårt]

(Citat från intervju med R)

Under intervjuerna beskrivs hur intresset för dessa frågor varierar mellan beställare, vilket åskådliggörs av följande två uttalanden:

...det är ju tack vare att beställarna där, alltså markägarna, är så intresserade av dialog och själva liksom har en koppling till platsen som gör att det här [dialogarbetet] är möjligt. Och det är väldigt få av våra beställare som egentligen är intresserade av det.

(Citat från intervju med R)

[Beställaren] är underbar. Han pratar ju om det här med livet mellan husen!

(Citat från intervju med C)

Det finns även aktörer utöver beställaren som kan ha betydelse för dialogers genomförande; till exempel andra konsulter, offentliga organisationer och lokala civilsamhällesaktörer. Dessa tillhör inte alltid den formella projektorganisationen. Ibland tillhör de istället den vidare samling av aktörer som projektet är beroende av och som ibland kallas för *projektekolgin* (Thiel & Grabher, 2015). Under våra observationer på arkitektkontoret ser vi exempelvis hur kommunen i vissa processer kommer in och utövar påverkan trots att den inte tillhör den formella projektorganisationen.

Arkitektkontorets roll. Vissa medarbetare menar att även arkitektkontoret kan påverka om och hur dialoger genomförs. Medarbetarna kan försöka uppmuntra en beställare att föra dialog genom att visa på de värden som denna kan generera - värden så som lärande, social acceptans och minskade överklaganden. En medarbetare beskriver det som att de kan "teasa [beställaren] lite lagom för att få mer pengar för att arbeta med dialog" (intervju med N). En annan medarbetare beskriver följande:

I de projekt då man är nära varandra och har en god relation - alltså det är ju relationsbaserat, jättemycket - så får man ett större förtroende. [...] Då kan man också få igenom mer av sina grundidéer och få in mer av de här värdeaspekterna.

(Citat från intervju med C)

AVSLUTNING

Det övergripande syftet med studien har varit att skapa en större förståelse för den roll som arkitektkontor kan spela i medborgardialoger i stadsbyggnadsprojekt. Studien har genomförts i ett sammanhang där försvinnande lite såväl forskning som praktiskt utvecklingsarbete har gjorts. Genom en genomgång av tidigare forskning och en fallstudie har vi bidragit till en bättre förståelse för hur arkitektkontor kan förhålla sig till och vara involverade i medborgardialoger i stadsbyggnadsprojekt. Vi har även identifierat betydande faktorer som påverkar hur medborgardialoger genomförs och vilken effekt de kan få.

Att det tidigare har genomförts begränsat med arbete inom området innebär att studien har fått en explorativ utformning. Den har alltså i högre grad kommit att handla om att identifiera relevanta teman och frågeställningar än om att dra mer generella slutsatser om arkitektkontors involvering i dialoger. Detta betyder att det finns utrymme för betydlig fler studier inom området, inte minst sådana som jämför flera arkitektkontors arbete med hjälp av såväl kvalitativa som kvantitativa metoder.

Med detta sagt är vi övertygade om att det finns mycket i studien som arkitektkontor redan idag kan lära sig av och använda i sitt eget

arbete. Flera av de identifierade faktorer som påverkar hur medborgardialoger genomförs är sådant som arkitektkontor själva kan förändra. För att så ska vara möjligt underlättar det om arkitektkontoret arbetar aktivt och strategiskt med verksamhetsutveckling inom området.

Det är med utgångspunkt i denna insikt som projektet har resulterat i ytterligare en leverans - nämligen ett processtöd för företag som vill förbättra sin kapacitet att arbeta med medborgardialoger. Detta presenteras i rapporten *Prolog - processtöd för företag i stadsbyggnadssektorn som vill utveckla sitt arbete med medborgardialog*.

Vår förhoppning är att såväl arkitektkontor som andra aktörer i stadsbyggnadsbranschen med hjälp av detta kan få stöd att utveckla sina arbetsprocesser och därigenom bidra till miljöer som i högre grad är i samklang med samhälleliga behov.

REFERENSER

- Arnstein, S. R. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216-224. doi:10.1080/01944366908977225
- Aspers, P. (2007). *Etnografiska metoder: Att förstå och förklara samtiden* (1. uppl.). Malmö: Liber.
- Beauregard, R. A. (2015). *Planning Matter: Acting with Things*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bornemark, J. (2016). *Medborgardialog - om det svåra i att mötas: praktikers reflektioner om ett av demokratins viktigaste verktyg* (J. Bornemark Red.). Stockholm: Arkus.
- Brown, R. D., & Corry, R. C. (2011). Evidence-based landscape architecture: The maturing of a profession. *Landscape and Urban Planning*, 100(4), 327-329. doi:https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2011.01.017
- Dempsey, N., Bramley, G., Power, S., & Brown, C. (2011). The Social Dimension of Sustainable Development: Defining Urban Social Sustainability. *Sustainable Development*, 19(5), 289-300
- Evans-Cowley, J., & Hollander, J. (2010). The New Generation of Public Participation: Internet-based Participation Tools. *Planning Practice & Research*, 25(3), 397-408. doi:10.1080/02697459.2010.503432
- Ewenstein, B., & Whyte, J. (2009). Knowledge Practices in Design: The Role of Visual Representations as 'Epistemic Objects'. *Organization Studies*, 30(1), 07-30. doi:10.1177/0170840608083014
- Fariás, I. (2015). Epistemic dissonance reconfiguring valuation in architectural practice. I A. Bertoin Antal, M. Hutter & D. Stark. (Red.), *Moments of Valuation: Exploring Sites of Dissonance* (s. 271-89).
- Fariás, I. (2016). Devising hybrid forums: Technical democracy in a dangerous world. *City*, 20(4), 549-562. doi:10.1080/13604813.2016.1193998
- Fishkin, J. S. (2011). *När folket talar: Deliberativ demokrati och konsultation av allmänheten*. Göteborg: Göteborg : Daidalos.
- Flyvbjerg, B. (1998). *Rationality and power: Democracy in practice*. Chicago: University of Chicago Press.
- Forester, J. (1999). *The Deliberative Practitioner: Encouraging Participatory Planning Processes*. Cambridge, MS: MIT Press
- Forsestam, J., Johansson, M., & Göransson, P. (2019). *Evidensbaserad stadsutveckling - bortom urbana anekdoter*. Årsta: Dokument Press.
- Friedland, R. (2017). Moving Institutional Logics Forward: Emotion and Meaningful Material Practice. *Organization Studies*, 39(4), 515-542. doi:10.1177/0170840617709307
- Fung, A. (2006). Varieties of Participation in Complex Governance. *Public Administration Review*, 66, 66-75.
- Grabher, G., & Thiel, J. (2014). Coping with a Self-Induced Shock: The Heterarchic Organization of the London Olympic Games 2012. *Social Sciences*, 3(3), 527-548.
- Gustavsson, E., & Elander, I. (2013). *Social hållbarhet inte bara "sustainable"?: Från mångtydig vision till analytiskt redskap vid uppföljning av stadsbyggnadsprojekt*. Örebro Universitet: Centrum för Urbana Studier.

- Healey, P. (1997). *Collaborative planning: Shaping places in fragmented societies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jahnke, M., Andersson, L., Molnar, S., & Blomqvist, K. (2018). *Ledningssystem för bättre medborgardialog: En studie av ledning och organisering av dialogarbete i samhällsbyggnadssektorn*. Hämtad från <https://www.cmb-chalmers.se>
- Jenkins, P., & Forsyth, L. (2009). *Architecture, participation and society*. Abingdon: Routledge.
- Jordan, T. (2014). Deliberative Methods for Complex Issues: A typology of functions that may need scaffolding. *Group Facilitation: A Research And Applications Journal*, 13(13).
- Kahneman, D. (2013). *Tänka, snabbt och långsamt*. Stockholm: Volante.
- Kleinhans, R., Van Ham, M., & Evans-Cowley, J. (2015). Using Social Media and Mobile Technologies to Foster Engagement and Self-Organization in Participatory Urban Planning and Neighbourhood Governance. *Planning Practice & Research*, 30(3), 237-247.
- Latour, B., & Yaneva, A. (2008). "Give me a gun and I will make all buildings move": An ANT's view of architecture. *AVANT*, 9(3), 15-24.
- Metzger, J., Allmendinger, P., & Oosterlynck, S. (2014). *Planning against the political : Democratic deficits in European territorial governance*. Abingdon: Taylor & Francis.
- Mouffe, C. (2005). *On the political*. London: Routledge.
- Nilsson, F. (2002). *Konstruerandet av verkligheter: Gilles Deleuze, tänkande och arkitektur* (Avhandling). Göteborg: Chalmers tekniska högskola.
- Palmås, K., & Von Busch, O. (2015). Quasi-Quisling: co-design and the assembly of collaborators. *CoDesign*, 11(3-4), 236-249. doi:10.1080/15710882.2015.1081247
- Petrescu, D. (2005). Losing control, keeping desire. I P. Jones, D. Petrescu, & J. Till (Eds.), *Architecture and participation*. Abingdon: Routledge.
- Schneider, T., & Till, J. (2009). Beyond Discourse: Notes on Spatial Agency. *FOOTPRINT*, 97-112. doi:10.7480/footprint.3.1.702
- Schoffelen, J., Claes, S., Huybrechts, L., Martens, S., Chua, A., & Moere, A. V. (2015). Visualising things. Perspectives on how to make things public through visualisation. *CoDesign*, 11(3-4), 179-192. doi:10.1080/15710882.2015.1081240
- Stenberg, J. (2013). Advocacy planning – en ny roll för planerare i Sverige? I J. Stenberg, H. Abrahamsson, H. Benesch, M. Berg, P. Castell, E. Corkhill, S. Danielsson, A. Fridén, R. Heed Styffe, L. Jadelius, V. Larberg, & N. Tahvilzadeh (Red.), *Framtiden är redan här: Hur invånare kan bli medskapare i stadens utveckling*. Göteborg.
- Ström, L., Molnar, S., & Isemo, S. (2017). *Social hållbarhet ur ett samhällsplaneringsperspektiv - en kunskapsöversikt*. Hämtad från <https://www.mistraurbanfutures.org/sites/mistraurbanfutures.org/files/Rapport-2017-4.pdf>

Styhre, A. (2011). The architect's gaze: The maintenance of collective professional vision in the work of the architect. *Culture and Organization*, 17(4), 253-269. doi:10.1080/14759551.2011.590304

Styhre, A. (2013). *Professionals Making Judgments: The Professional Skill of Valuing and Assessing*. Basingstoke: Palgrave Macmillan

Svetoft, I. (2005). *Brukarnas krav i byggprocessen: en fallstudie* (Licentiatuppsats). Lunds tekniska högskola. Hämtad från <http://hh.divaportal.org/smash/get/diva2:237917/FULLTEXT01.pdf>

Svetoft, I. (2008). *Arkitekten och brukarmedverkan* (Avhandling). Lund: Lunds universitet.

Tahvilzadeh, N. (2013). Medborgardialoger – dess kritiker och förkämpar. I J. Stenberg, H. Abrahamsson, H. Benesch, M. Berg, P. Castell, E. Corkhill, S. Danielsson, A. Fridén, R. Heed Styffe, L. Jadelius, V. Larberg, & N. Tahvilzadeh (Red.), *Framtiden är redan här: Hur invånare kan bli medskapare i stadens utveckling*. Göteborg.

Thiel, J., & Grabher, G. (2015). Crossing Boundaries: Exploring the London Olympics 2012 as a Field-Configuring Event. *Industry and Innovation*, 22(3), 229-249. doi:10.1080/13662716.2015.1033841

Till, J. (2005). The negotiation of hope. I P. Blundell Jones (Red.), *Architecture and Participation* (s. 23-42). Abingdon: Routledge.

Werner, I. B., & Grange, K. (2011). *Svårfångade kvaliteter: Erfarenhetsåterföring från fyra av Sveriges Arkitekter nominerade och prisbelönade bostadsprojekt*. Hämtad från <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:444485/FULLTEXT01.pdf>

Westin, S. (2015). 'To know is to know one's geometry': Reflections on the problem of inference in space syntax from the viewpoint of a human geographer. *Journal Of Space Syntax*, 6(1), 1-18.

Wiberg, S. (2018). *Lyssnandets praktik: Medborgardialog, icke-vetande och förskjutningar* (Doktorsavhandling). Stockholm: Kungliga Tekniska Högskolan. Hämtad från <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kth:diva-228373> DiVA database

Yaneva, A. (2005). Scaling Up and Down: Extraction Trials in Architectural Design. *Social Studies of Science*, 35(6), 867–894. <https://doi.org/10.1177/0306312705053053>

Yaneva, A. (2009). *The Making of a Building : a pragmatist approach to architecture*. Oxford: Peter Lang.